

„Jóregvel, harmatosan szedjed, ne szólj senkinek...”

A gyógyító növények természetes erejét segítő hiedelmek a moldvai magyaroknál

„Pick it early in the day with the morning dew and do not tell anyone...”

Beliefs that help the natural healing power of herbs of the Hungarians of Moldavia

Halász Péter

tatrosmente@gmail.com

Initially submitted October 20, 2011; accepted for publication November 5, 2011

Abstract:

The *collection* of naturally occurring plants is still very popular among the Hungarians of Moldavia. Besides the collection of plants, fruits and other crops for *food*, one of the most important areas of the gathering is the world of *herbs*. Their knowledge and use is general with almost every *Csángó Hungarian* family. One or two generations ago almost all people in need from babies through confined women and elderly people with rheumatism, were cured with *bathwaters* made of *wild plants*; almost all diseases were cured by *fuming with consecrated plants* or tea brewed of the same, and these are widely used still today.

The four pillars of the effects of healing plants in practice can be determined as follows:

- the plant's *natural healing effect*, and the knowledge of that;
- the *disinfecting role* of boiling the water needed for teas;
- in case of baths washing in *heated water* or *bathing* itself, *rubbing*, *massage*;
- mythical *faith* in the healing power confirmed by various magical acts such as procedures applied in the course of *consecration* and collection: collection *in silence at full moon*, or *new moon*, or tea brewed of *seven or nine different kinds of herbs*, etc.

Beliefs that increase the healing powers of plants are particularly important from the point of view of ethnography and cultural history. To this end, various actions will be undertaken and a number of taboos are to be considered. Members of the *Csángó Hungarian* ethnic group living on the eastern outskirts of the Hungarian-speaking area still live state of oral tradition in 21st century due to their the particular geographical and disadvantageous political situation, so they not only preserve their traditional culture, but also live it. Although their knowledge of herbs is significantly eroded even so, they could be considered to be a living museum of the peasant body of knowledge of the Hungarians in the Carpathian Basin.

Keywords: healing plants, ethnography, culture history

Kulcsszavak: gyógyító növények, etnográfia, kultúrtörténet

A természetben található növények és egyéb javak *gyűjtögetése* ma is széles körben elterjedt a moldvai magyarok között. A *táplálkozás* céljára gyűjtött növények, gyümölcsök és más termékek fontos szerepet játszanak az egykori Etelköz mai magyarságának életében, mint ahogy megvan a jelentőségük az ott élő más népekében is. A gyűjtögetés talán legfontosabb területe a *gyógynövények* világa, ezek ismerete és használata szinte minden csángó családban általános. Egy-két emberöltővel ezelőtt *burjánokból* készült *feredőben* kúráltak a beteg *bubától* a gyermekágyas asszonyon át a reumás öregekig szinte minden rászoruló; *szentelt dudókkal* való *füstöléssel* vagy azokból főzött teával – *csajjal* – gyógyítottak úgyszólván minden betegséget, de széles körben alkalmazzák ma is.

A hagyományos népi gyógynövényismeret és -használat nem olyan, mint a mai ember és a patikai gyógyszer kapcsolata, amikor az orvos által felírt tablettákat reggel, vagy este egy korty vízzel bekapjuk, aztán el is felejtjük az egészséget. A gyógyító hatású növények hagyományos használata és hatásmechanizmusa ennél sokrétűbben, árnyaltabban működik, többféle tényező szükséges hozzá. „*Sok pásztile van benne*” – mondta a magyarfalui Csernik Anna, érzékeltetve, hogy erősen gyógyító hatású valamely növény, több erő van benne, mint egy-egy szem orvosságban.

A gyógyító növények gyakorlati hatásának négy pillérét a következőkben tudom meghatározni, különösebb fontossági sorrend nélkül:

- a növény *természetes gyógyító hatása* és annak ismerete;
- a teához szükséges víz felforralásának *fertőtlenítő szerepe*, vagyis hogy a beteg nem a többé-kevésbé fertőzött kútvizet itta;
- a fürdőknél *a felmelegített vízben* való mosakodás, vagy maga a *fürdés*, a *dörgölés*, *masszírozás*;
- a gyógyító erőbe vetett mítikus *hit*, amit különféle mágikus cselekményekkel erősítettek, mint a *szentelés* és a gyűjtés során alkalmazott eljárások: *szótalantul*, *holdtóltekor*, vagy éppen *holdújságkor* való szedés, *hétféle* vagy *kilencféle* növényből főzött tea és így tovább.

Nem tudom, hogy ezek közül melyik a fontosabb és a kevésbé jelentős, de hogy esetenként legalább három tényező együttesen érvényesül, az biztos. A növényi gyógyító erő felismerésére van néhány – részben tapasztalaton, részben megfontoláson alapuló – módszer. Például Jugánban hallottam egy öregembertől, hogy amelyik *burjánról a méhek gyűjtenek*, az *gyógyításra is jó*. Ehhez hasonló az a többfelé ismeretes vélemény a tövises, tüskés növényekről, miszerint azok *megszűrik* a betegséget.

Ma már azonban Moldvában is lépten-nyomon találkozunk a hagyományos gyógynövényismeret megkopásával. Amikor kezdenek feledésbe menni az egy-egy növényre vonatkozó ismeretek, akkor következik a „*minden burján jó*”, vagy az „*ez jó mindentől*” szemlélet. *Teának* talán nem mernek mindent meginni, de *feredőnek* bármit felhasználnak. A paraszti „specialisták” ritkulásával mindinkább azok maradnak, akik tétova tudásukkal *még* használják ugyan a gyógynövényeket, de *már* csak részlegesen ismerik őket. Ebben a fellazult tudásban aztán szerepet kap a másod- és ki tudja hányadlagos olvasmány, az orvosi elszólás, a papi tudálékosság, az *olánék* és a cigányasszonyok babonás rájátszása, valamint a

profi kereskedők felelőtlen marketing tevékenysége. Ugyancsak a hagyományos tudás eróziójának jele, amikor egy jugáni ember 10-15 féle növény főzetét ajánlja teának, vagy fürdőnek, mondván, hogy valamelyik biztosan jó lesz. Ennek szélsőséges esetét hallottam Magyarfaluban: *gyógyítás kilencvenféle burjással*. „Mámám főzte, mikor be volt dugulva az orrom, fáj a fejem, egy gripdⁱ leütött vót, kurentetⁱⁱ kapott, nem akart teljen. Abba bele kell tenni kilencvenféle burjánt. Minden burjából egy kicsit, meddig leszén kilencven. Megittam, s el tudott telni hamar.” És még egy változat Klézséről, valakinek „úgy volt az embere, hogy operálják ulcsertólⁱⁱⁱ. Csak főzni fogtam a dudókat, minden módút tettem, minden módút.”

Ezek azonban a hagyományos paraszti tudásnak már csak megkopott forgácsai, mint mikor a lövési tudománnyal hadilábon álló vadász „vaktában puskáz a sűrűjébe”, hátha valamelyik sörét talál. Amikor még használják a gyógynövényeket, de már nem tudják biztosan, hogy mit és mire.

A növények gyógyító hatását a hagyományos népi gyakorlat a moldvai csángók körében is leginkább háromféleképpen alkalmazza: *külsőleg* (fürdőként, lemosással), *belsőleg* (teaként), valamint *mágiával* (füstölve).

A fürdőt készíthették *gyermekágyas asszonynak, újszülöttnak, vagy kicsi bubának és reumában, vagy más betegségben* senyvedőnek. A fürdő mindig többféle -- ha nem is éppen kilencvenféle -- növényből készült. Főként gyermekek és asszonyok fürdőjébe tettek előszeretettel *szénamurhát*, mert abban igen sok növény van együtt. Gorzafalváról tudjuk, hogy „burjánokat szedtek nyárba, voltak olyan öreg bábák, s ha tél vót, adták oda a bubás asszonyoknak, s mondták: ne, fereszd ebbe s abba. S asztán egyszer s másszor javultak vélle, valamilyen féleképpen eltött, valamelyik burján használt neki.” (Gazda 1980: 228) A „*feredőbe jó minden burján*” – mondják, de talán maga a fürösztés, a fájó testrészek meleg vízben való áztatása, dörzsölése is sokat használ.

Teaként még gyakoribb a gyógynövény főzetének használata. Sokszor hallani, hogy „*minden burján jó valamitől, de nem tudjuk, hogy mitől.*” Szinte minden növényre rámondja valaki, hogy *csájnak* jó. „*Nem hal meg senki a burjántól*” – vélte a pusztinai Sebestyén Mária. Különbösen is, csángóknál nem lehet egyértelműen elkülöníteni a gyógyításra használt, és az egyszerűen víz helyett történő teaivási gyakorlatot. Pusztinában hallottam, hogy operációk után előszeretettel isznak mentateát, „*hogy ne igyék vizet, főzi csájnak.*” A *megszentelt burjással* való *füstölés, füstölődés* pedig elsősorban a beteg ember belső, lelki energiáit mozgósítja, a gyógyulásba vetett hitét erősíti.

Ám nem csak az emberek, hanem az állatok egészségének megőrzésére, vagy helyreállítására is hasznosítják a különféle növényekre vonatkozó ismereteket. Persze ezekben az esetekben a hiedelmeknek alig van szerepük, hiszen a gyógyítás hatékonyságában úgysem hisz az *animál*^{iv}, legföljebb – a gazdája.

A gyógyító erőt fokozó hiedelmek

A gyógynövények hatásmechanizmusának szerves része a mágia, a burjánok gyógyító erejébe vetett hit, vagyis *hiedelem*. Ennek elősegítésére számtalan cselekedetet kell elvégezni, illetve számos tiltást kell betartani. Pusztinában – és bizonyára máshol is – úgy tudják, hogy „*esztendeig jó a burján, ha esztendőn keresztülment, akkor már nem jó, kell más.*” Magyarfaluban azt is betartják, hogy a gyógyító tea készítésekor soha ne páros, hanem páratlan legyen a csipetek száma. (Iancu 2002: 35)

A gyógyításra – és részben egyéb célokra – használt növények természetes erejének fokozására a legáltalánosabb mód a növény *megszentelése*. Erre rendszerint Nagyboldogasszonykor, valamint virágvasárnapon, esetleg Szent Antal napján kerül sor. Augusztus 15-e előtt szedik, s aznap viszik a szentelni való burjánokat a templomba, mégpedig meglehetősen válogatás nélkül. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy sem a szépségre, sem a „hasznosságra” nem voltak egyértelműen tekintettel, majd hogy nem úgy van: viszik, ami a kezük ügyébe kerül. Pusztinában Barta Mihályné László Katalin 1994. augusztusában a következő burjánokat szenteltette: „*biszijok, botas, piros kerekklapi virág, tulipán, lidérclyütte burján, kékcshipke, Szent Antal butikó, ulmusor, kender, terebuzavirág, mustárvirág, kicsike napraforduló.*” (Pálfalvi 1997: 143). Tehát egyaránt volt köztük kimondottan a szépségükért tartott és teljesen jellegtelen virágok. De nem is a szépség a fontos, mert a klézseiek szerint „akarmilen burján legyen, ha virágszentelő napján szeded, az erőst jó. Azon a napon Szűz Mária minden virágot megszentelt a mezőn akkor es, ha nem ért el a templomba. Szedtük azelőtt való nap, s elvittük a templomba, de ha nem vót üdönk szedni azelőtt való nap, akkor szedtük Nagyboldogasszony napján, s az es olan vót, mint ameliket megszentelték a templomban.” (Nyisztor 1992: 14)

Nagyboldogasszonykor sok olyan növényt szentelnek, aminek nincs saját, istenadta ereje, nem is gyógyításra használják, hanem a szenteléstől kapott erejével *füstölnek* rontás ellen, *nagyidő elejibe, nagyijetség ellen*.

Van aztán a moldvai csángók hagyományos ismeretanyagában néhány olyan gyógyító növény, aminek különleges erőt tulajdonítanak, ezeket titokzatosság veszi körül, s nem a mindennapi gyógyítások során használják. Már gyűjtésekor gondoskodnak a természetfölötti erők jóindulatáról, gyakran antropomorf vonatkozások erősítik a folyamatot. Ezekről a növényekről mindig megkülönböztetett tisztelettel beszélnek. Ezekről mondják kissé elfogódottan, kellő titokzatossággal, hogy az „*nagyerejű burján.*”

Róluk lesz szó a továbbiakban. Természetesen viszonylagos dolog meghatározni, hogy mit tekinthetünk „nagyerejű”, meg „kevésbé nagyerejű” burjának, de ha az ember évek során megismeri a csángók viszonyát a körülöttük lévő természethez, s rátalál környező világban való tájékozódásuk erővonalaira, maga is ráérez ennek a kapcsolatnak a lényegére.

Az **aszat** és a **bogáncs** (*Cirsium* spp. *Carduus* spp.)

Különösen a madéfalvi veszedelmet követően Moldvába került, úgynevezett *székelyes csángók* körében használják általánosan az *aszatot*, valamint a *bogáncsot*. Főzetét reuma ellen fürdőnek, valamint csomók lemosására alkalmazzák, továbbá teaként isszák a gyomor, a máj

és a vese betegségeire. Az aszatnak a románok körében való használatáról a Vrancea megyebeli Nereju-ról van adatunk: főzetével a szifiliszesebket mosták le, megtört gyökerével pedig a farkas harapását gyógyították. (Anghel 2002: 141.)

Két különleges hiedelem is kapcsolódik ehhez a növényhez, nevezetesen hogy *nagybeteg gyermek esetében „élő-haló” funkcióban alkalmazták*. Erről két adat ismeretes. Az egyiket az 1940-es években Pusztinából a Baranya megyei Szárászra települt székelyes csángók körében gyűjtötték, eszerint az *„aszat főzetébe feresztették a gyermeket, ha életrevaló: megél, ha halálra való, meghal”* (Diószegi 1951: 214). A másikat az 1990-es években jegyezték fel Csíkfaluban: *„hosszantartó beteg állapotának kiderítésére kilenc szál növényből fürdőt készítenek, s megfürösztik benne a beteget. Ha életre való, akkor három nap alatt megjő^v, ha pedig nem az, akkor meghal.”* (Benedek H. 1997: 163.) Talán ezzel a nem mindennapi, „választó” szereppel függ össze, hogy az egyébként lebecsült aszat, bogáncs rendszerint benne van az augusztus 15-én, *„Szanta Marija napján”* szenteltetni vitt virágcsokorban.

Odvas keltike (Corydalis cava)

A moldvai magyar nyelvterületen – ahol egyáltalában ismerik – egységesen *szűgombának* nevezik ezt az egyébként zárvatermő, kétszikű, a mákfélék családjába, a keltikék nemzetségébe tartozó növényt. Véletlenül se gondoljuk tehát, hogy valódi gombáról van szó. Földalatti gumójáról -- ahogy Kicsipatakon mondják *'pityókecskájáról'* -- kapta a 'gomba' nevet, s mivel a szív betegségeit gyógyítják vele, így lett *szűgomba*. Lábnyikban azt mondták: azért, mert a pityókája olyan, mint a *szű* (Diószegi 1963: 109).

Csíkfaluban *szűgomba virágnak* (Benedek H. 1997: 166), Csügésen pedig *szűfájás-burjának* (Balogh 1942: 16) nevezik. Klézséről való adat szerint *kakastarés virág* (Bosnyák 1980: 177), s ez a név Erdély felé mutat, Meliusz Herbáriumában (Meliusz 1979: 326) is szerepel a *'kakastaré'*, mint az ujjas keltike tájneve. Erdélyben elsősorban a Székelyföldön elterjedt a használata. A legnyugatibb adat Kalotaszegről való. (Zsigmond 2005: 222)

Számos csángó faluban nincsenek olyan nagyobb kiterjedésű, hűvös éghajlatú bükkösök, mint amilyen élőhelyet az odvas keltike igényel, ezért jórészt misztifikálódott a *szűgomba* hozzáférhetősége és használata. *„Nagy havasokon termik”*– mondják például Lábnyikban, de a Kárpátok keleti lejtőjén fekvő Gorzafalván, különösen annak Zöldlonka nevű falurészében *„van, aki a konyhakertbe palántálta, s ott megél.”* (Krebsz 2003: 8: 17)

Klézsén, Csíkban, Pokolpatakon, Rekecsinben *„a szűgombát tavasszal, Szent György nap előtt gyűjtik az erdőben. Mikor gyűjtik, teszik külön: ameliknek kék a virágja teszik egyfelé, ameliknek fehér teszik másfelé. A gyökerit kapecskával ássák ki.”* (Nyisztor 1992: 4.) Pusztinában, Gorzafalván *„szekervel mentek az erdőre Szent György napja táján, vittek ennivalót, 3-4 kila pálinkát, s ameddig tartott, addig gyűjtötték”*. (Krebsz 2003: 8: 17.) Külsőrekecsinben úgy tartják, hogy, teliholdra kell gyűjteni a szűgombát, hogy ne romoljon el. *„Kék virágocskájú a férfié, az asszonyé fehér. Kiássák a fődbő, kiásnak tizet, megkapnak egyet. Máskor egy nagy kasornyával hoznak.”* (Zsigmond 2005: 221)

Általában úgy tartják, hogy az odvas keltike piros virágú változata gyógyítja az embereket, s a fehér a fehérnépeket, de ezt – legalábbis napjainkban -- maguk sem veszik már komolyan, mert a gyűjtött gumókat együtt szárítják. Ez a szárítás úgy történik, hogy a gumócskáknak leszedik a héját, aztán a fűtő tetején, vagy cérnára fűzve szárítják. A Mekényesre került klézsei csángók szerint *Szent Antal tüzének* nevezett orbáncot füstölik a *kakastarés virággal*. (Bosnyák 1980: 177) Jászvásár környékén – román adat szerint – a teljes növényt megfőzik édestejben, s lemossák vele az ekcémás gyermeket, gumójának vizes főzetét pedig szifilisz ellen isszák. (Anghel 2002: 142)

A *szűgomba* használatáról sokféle a vélemény, ami azzal is összefügg, hogy kevesen használták személyesen, inkább csak hallottak róla. Ezekből a hallomásokból általában meglehetősen ködös elképzelések vannak a szűgomba hatásáról, de éppen emiatt rendszerint igen nagy gyógyító erőt tulajdonítanak neki. Egy Csíkfalvából való adat szerint a gumócskákat kell „bevenni” szívfájáskor, mégpedig kilenc szemet (Benedek H. 1997: 156), Gorzafalván úgy tudják, hogy vízbe teszik, teát főznek belőle s *nádmézzel* isszák. De csak keveset, mert „ha sokat iszol, akkor ront, s ahogy meggyógyítja, úgy meg is állíthatja a szívedet.” (Zsigmond 2005: 223) A legtöbben azonban alkoholos kivonatot készítenek belőle, magyarán pálinkába áztatják, leginkább kilenc darabot egy üvegbe, meleg helyen tartják, s naponta háromszor isznak belőle egy pohárával. (Diószegi 1963: 109.)

Mogyorós lednek (*Lathyrus tuberosus*)

Ahhoz képest, hogy érdemben milyen keveset tudnak erről a növényről a csángó parasztemberek, igen sokféle néven nevezik, talán szépséges virágával és jó illatával – tehát viszonylagos haszontalanságával – érdemelte ki ezt a felületes érdeklődést. *Árva virág* a neve Klézsen, *disznópityóka* Magyarfaluban, *fődimogyoró* Pusztinában, *fődimezerika* Lujzikalagorban, *kukuknyál* Szabófalván, *mazarika* Diószénban, *mezerika* Csíkban, Klézsen, Somoskán, *mezei mezerika* Kicsipatakon, Somoskán, *nyirásza virág* Somoskán, *trifoj szarbatik* Kelgyeszten, *vadbőrszo* Bogdánfalván. Ez a sokféle elnevezés is azt mutatja, hogy a csángóknál általában nincs nagy becsülete a mogyorós ledneknek. „*Nem jó semmire, csak szép bűze van*” – mondták Szabófalván. Pusztinában – s bizonyára máshol is – a gyermekek „*vájták ki a fődből*”, Magyarfaluban „*a pityókáját ették, amikor kicsike volt. Gyermekek eszik tavasszal. Mennek az eke után, s mikor az eke kifordítja, felszedik. Ástuk ki a gyökerit s ettük meg, mert édes. De azt mondják, hogy nem éppen jó, mert hitványodol tőle.*” Ha az asszonyoknak „*fájt a hasuk alatt*”, megfürödtek a főzetében.

Magyarfaluban azonban ismert egy különös hiedelem, amivel egyéb csángó településeken nem találkoztam, pedig számos helyen rá is kérdeztem. Ez pedig a szerelmesek megrontásával van összefüggésben. A lényege, hogy „*nem jó, ha egy fiatal lány megfogja a virágot, mer megútálja a szeretője*”, „*a füle mögé sem szabad szúrja a leány, mert úgy megutálják egymást a szeretőjével, hogy nem is szólnak egymáshoz*”, „*ha bévetik két fiatal közé, akik szeretősek, úgy megutálja egyik a mást, hogy soha nem es neződnek.*” Ezzel a hiedelemmel más településen mindeddig nem találkoztam, ami azonban természetesen nem jelenti azt, hogy ez a magyarfalusi adat egyedülálló lenne Moldovában.

Pirosló hunyor (*Helleborus purpurascens*)

Moldvában a 'hunyor' nevet a keserűfű (*Polygonum*) különböző fajaira használják, a *Helleborus* pedig egész Csángóföldön román kölcsönszóval 'spînz' szó „magyarított”, szókezdő mássalhangzó-torlódását föloldó alakjával, illetve a hangalak változataival nevezik. A különböző *Helleborus* fajokat éppen úgy nem különböztetik meg, mint a Kárpát-medence más vidékének magyarsága sem. (Kóczián – Szabó I.– Szabó L. 1979: 130) *Eszponc* a neve Jugánban, Lujzikalagarban, Pusztinában, Klézsén, Largucán (Halászné 1981: 10: 364); *eszpunc* Lábnyikban, Pokolpatakon. (Diószegi 1963: 107, 244) Továbbá *eszponc* Pusztinában, Klézsén, Diószénban, Lábnyikban, *észpënc* Csüágenesen, Lészpeden, Klézsén, Diószénban, Magyarfaluban (Halászné 1987: 11), *észpëndz* Csüágenesen (Balogh 1942: 16); *eszpundz* (Diószegi 1953: 38), *ponc* (Csűry 1930: 14). Bogdánfalván; *reszponsz* Csíkban (Benedek H. 1997: 170); *szponz* Diószénban és *vadészponc* Pusztinában (Halászné 1981: 11). Mint látható, egy-egy településen belül többféle néven is említik.

Ez a Kárpát-medencén belül általában tályoggyökérnek nevezett növény - gennyképző hatása miatt - beteg állatok gyógyítására használatos. A moldvai gyakorlatban az a különös, hogy bár a többi, állatok orvoslásához használt növény alkalmazásakor – a dolgok természetéből fakadóan – a növény gyógyító erejébe vetett hit a gyógyításban nemigen kap szerepet, az *eszponc*nak mondott *Helleborus* esetében ez is fontos tényező.

Általában az erdőben gyűjtik, de mert csak elvétve található, számontartják a lelőhelyeket, sokszor más határból is hoznak, hozatnak, vagy kérnek. Például a Kis-Somlyó hegyén a pünkösdi búcsú alkalmával leggyakrabban gyűjtött növények között szerepel. A nagyobb hatóerőért a növényeket a Mária-szoborhoz is hozzáérintik (Gazda – Benedek H. 1997: 272). A nyáron gyűjtött növényt megszárasztva tárolják, több helyen azonban tövestől hazahozzák és elültetik a kertekben, hogy szükség esetén kéznél legyen. Erre és a Kárpát-medencén belüli párhuzamaira Gunda Béla (1988. 184.) is felhívta a figyelmet. Ám a Kárpát-medencén belül sem lehetett gyakori, még kevésbé általános gyakorlat, ha Kóczián Géza és szerzőtársai (1979. 141) külön kiemelik, hogy Somogy megyében, valamint két horvátországi községben, továbbá Magyarbékáson, a Felső-Garam vidékén és Moldvában található meg a ház körüli kertekben. A magam tapasztalata szerint szinte minden csángó faluban számon tartják azt a néhány, általában több állatot tartó, jobb gazdaembert, akitől szükség esetén kérhetnek egy-egy szálát a kertjében lévő tályoggyökérből. Így aztán az állatgyógyításnak ez a fontos kelléke valóságos valutává vált, szükség esetén lehetett kérni, s különböző szolgálatokat ezzel viszonyoztak. De azért Pusztinában úgy tartották, hogy „*nagyobb ereje van annak a vadnak, mint a kertinek.*”

Elsősorban a háziállatok megbetegedésekor használják. A szarvasmarhánál és a disznónál *deláknak* nevezik, amikor „*megcsemellik, vagy megfárad, megforrósodik, vagy eszik a szénából egérfészket*”. Ezt a betegséget a csángók nem szokták konkrétan megnevezni, inkább körülírják. Voltaképpen az állat levertségét, rossz közérzetét jelenti, amit szemléletesen fogalmazott meg a pusztinai Lackó Anna: „*Ha delákot kapott a tehen, akkor*

nem ett, csak gondolkodott s fosott.” Ennek a bajnak volt orvossága a Helleborus, vagyis az *eszponc*, ami gennyképző hatásával serkentette, erősítette a szervezet természetes védekezőképességét. A kezelés lényegét pusztinaiak a következőképpen mondták el: „*Olyan vékony gyökere van, s azt kiásták. Az a gyökeret meghántották, s megcsavarták egy kicsi kenderrel. A nyakába, vagy a tagjába húzzák. Felvágja a nyakán a bőrt, belészúr egy orsót, hogy kerekgyék hely, az eszponcra rátekernek valami kenderfonalat, s annak a végét elhagyják künn, hogy tudják kihúzni. Mert azt nem tartják örökké benn, csak vagy három napot, mert eldagadódzik erőst. S három napra, ha lássák, hogy megdagadott, kiveszik, s akkor mondják, hogy na, most kihúzta. S attól megjő, megered, s kifolyik. Miután kivette az eszponcot, akkor a marha ellegetni kezd, aztán mind jobban, jobban. De a dagadtságot hordozza a nyakán.*” Az eszponccal való gyógyítást körülengi az a hiedelem, hogy ezzel minden betegséget meg lehet gyógyítani. A pusztinai Kaszáp Istvántól hallottam egy alkalommal: „*Ha lett lenne nekéd egy eszponcszál, tuggyad akármilyen baja legyen a marhának, amikor az eszponcot behúztad, még van ugorva.*” Számos történet szól arról is, hogy a már dögrováson lévő állatot hogyan sikerült az eszponccal *meghozni*. A szarvasmarha eszponccal való gyógyítását ismerik és gyakorolják még Lujzikalagarban, valamint Klézsén, Largucán (Halászné 1981: 362, 364.) Diószénban akkor is eszponcot húznak, ha a tehénnek ellés után nem akar elmenni a *pokla*, vagyis a méhlepénye. Lábnyikban a felfúvódott marhát megszúr csapolják, ha nem javul *megvérítik*, s még eszponcot is húznak belé. (Diószegi 1953: 44) Amiből látható, hogy az eszponc húzást a *delákon* kívül a marha számos más betegsége gyógy módjának is tartották.

A *beteg disznót* is gyakran gyógyították eszponccal. Már Csúry Bálint (1930: 14) hírt adott róla, hogy „ha féreg esik a disznóba, behúzzák a fülibe, rákötik a jószág sebére; ha pedig döglök a jószág, belekeverik az ételébe.” Magyarfaluban, ha a disznó szája széle kék volt a fülibe húzták az *eszpencet*, betekerték virágos kenderbe, terpentembe mártották, bicskával megvágta a bőrt s egy hegyes fával behúzták. Az 1940-es években Egyházaskozárra került Dávid Illésné emlékezett rá, hogy Pokolpatakon, ha a disznó nem evett, *eszpondzot* húztak a fülébe. „Két-három *eszpondzot* köt össze kenderrel, megöntözte petróleummal, s húzta be a fülibe.” (Diószegi 1953: 38) Természetesen a Helleborus állatgyógyításra való alkalmazása sem köthető a moldvai magyar etnikumhoz, mert a románság körében is elterjedt a használata. (Anghel 2002: 145)

Általában úgy tudják, hogy az eszponcnak nevezett tályoggyökeret csak állatok kezelésére használják, ember gyógyítására nem. Néhány adatunk azonban azt mutatja, hogy vannak kivételek. Ezzel ki tudom egészíteni a jeles szerzőhármának a Helleborus fajok népgyógyászati felhasználásról szóló tanulmányában megfogalmazott megállapítását, miszerint „embergyógyításban való felhasználással csak a gyimesi csángók között találkoztunk.” (Kóczián – Szabó I. – Szabó L. 1979: 144) Pusztinában a kiásott gyökeret megfőzték, s *hajtástól* – tehát hasmenésre – *megszűrve* adták, „*hogy a gyökeréből ne menjen semmi, mert az húzza össze a gyomrát*”. Hasonló szempontok alapján Csügésen az *eszpendz*-et pálinkába téve, gyomorfájás ellen használták. „*Rongyába, vagy ribancba teszik a pálinkába, nehogy lenyeljenek belőle, mivel az ember belit kilikajsza.*” (Balogh 1942: 17) Lábnyikban sérv ellen „*megettörjük az eszpuncot az asztal szélén, bele kicsi pálinkába, s igya*

meg. Naponta iszik, mikor fáj.” (Diószegi 1963: 107) Jugánban úgy tudják, de legalábbis úgy hallották, hogy a *rákra* jó az eszponc gyökere. Pusztinából egész történet szól arról, hogyan használták a Helleborust a reuma gyógyítására. Így mondták el: „*Feleségem elment kapálni, s ő hallta az asszonyoktól, s a darabban, ahol kapáltunk, ő megkapott egy bokrot, mert bokorba termik, fehér virágja van. Vadeszponc, úgy hívják. Reumatisztul való. Feleségem neki fogott, s neki mind fájtak a solgyai^{vi}, reumatisztul fájtak a lábai. Leszaggatta azokat a lapikat, s belé húzta, lehúzta a lábbeliit, tett olyan lapit belé, s aztán visszahúzta. Mikor este hazajött, akkor a sorkai fülhólyagotak, fél s akkor az a bőr lekoskalábodott, lehudott, leesett, s aztán ő sirt, hogy tutta aszt ő reá tenni, hogy megsántujjon. Aztán megsántult, de megjött, többet nem bántya. Ez attól van, a rëomatisztul.*” (Halászné 1981: 12)

Végezetül visszakanyarodunk Gyimeshez, amiről Kócziának azt írták, hogy csak ott használják az eszponc gyökeret embergyógyításra. Ugyanis ők írják azt, hogy egy gyimesközépleki ember komanyesti ismerésétől tanulta a következőket: „meg kell mosni a gyökeret tisztára, s elszaggatni apróra, s üvegbe rakni, s pálinkával megtölteni az üveget, s két-három nap áztatni, s akkor lehet csak használni. Csak egy poharacskával. Gyomorra, gyomorfájásra.” (Kóczián – Szabó I. – Szabó L. 1979: 144) Bár tudjuk, hogy Kománfalván magyarok és románok vegyesen élnek, esélye van annak, hogy az a gyimesi ember egy kománfalvitól, tehát moldvai katolikus csángótól tanulta a receptet.

Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*)

Ezt a növényt egész Csángóföldön a románból kölcsönzött, talán ukrán eredetű (DEX 1986.) *odolean* szó legtöbbször magyar kicsinyítő képzővel ellátott alakjával nevezik meg. De mint általában az idegen szavak átvételekor, itt is igen sokféle alak és változat fordul elő. *Odoleján* Kicsipatakon; *odalejánka* Bogdánfalván; *odojánka* Bogdánfalván, Külsőrekecsinben; *odoléánka* Bogdánfalván, Külsőrekecsinben, valamint Pusztinában; *odoleánka*, *odojánka* Klézsén, Magyarfaluban; *odolejánka* Klézsén, Külsőrekecsinben, Lészpeden, Magyarfaluban, Pusztinában.

Nem közismert, kevés helyen található növény, de ez inkább a titokzatosságával függ össze, nagyobb a híre, mint a vele kapcsolatos ismeretek mennyisége. Sokan vannak, akik hallottak róla, de kevesen, akik látták, különösen pedig használták volna. Van, ahol az egyik asszony azt mondja: „csak odafenn van a havasokban”, a másik – tíz házzal arrébb – megmutatja a kertjében, az anyjától kapott tövet. Rendkívüli erejét jelzi, hogy nem is valóságos, hétköznapi betegségeket gyógyítanak vele, hanem afféle földöntúli, vagyis az idegrendszerben, a közérzetben, mentálisan jelentkező bajokat, mint „*ijedség*”, „*nagyijedség*”, „*lapulás*”, „*rosszféle betegség*”. De ezeket aztán, úgy hiszik, biztosan gyógyítja.

Nyáron szedik, Nagyboldogasszonykor szenteltetik is, és leginkább füstölődnek vele. Bogdánfalván így beszélnek róla: „*Ijedségtől való, lapulástól. Mëgpárolja a fejit, vagy mëgfüstölődik vele. Odaleánkát nyárba szëdi, mëgaszalja, pap mëgszënteli, mëgálgya, aztán eltakaríttya, a mikor këll füstölődik mëg. Összetörük darabba, s letëszü ëgy tálba. A tüzet*

reáteszi, s füstöli.” (Halászné 1981: 17) *Feredőnek* is használják, „*ha fájnak a tagjai.*” Klézsén egy asszony megitta, hogy „*mennyen el a gyermeke, de majd elment ő.*”

Veronika (Lecsepült-, Gamandor-, Kosborképű-) (*Veronica* spp.)

Csángó tájnevét – *lödérclötte burján* – Külsőrekecsinben azzal magyarázzák, hogy amikor a lidérc megtudta, hogy többé nincs hatalma ezen a földön, mert a burjánok megvédik az embereket, haragjában kilötte a nyilát, s éppen ezt a növényt találta el, s annak az egyenes szára nem nőtt tovább, hanem kétfelé ágazott. Kicsi gyermek *feresztővizébe* teszik, füstölünk vele, beteg gyermek feje alá helyezik. „*Minden módú betegségtől jó.*” Rossz betegség^{vii} ellen, „*mikor szédiül el, esik le a földre és rugdos*”, megfüstölik a gyereket. „A rossz betegség okozója a lidérc.” Füstölés közben Külsőrekecsinben mondják: „*rossz betegség mēnj el a pusztákra.*” (Halászné 1981: 16) Akárcsak az odaleánkát, ezeket a veronikaféléket is elsősorban közérzeti, szubjektív panaszok ellen használják, mint ijedtség, éjszakai rettegés, hidegrázás, álmatlanság, vagy a „rosszféle betegség”-nek nevezett epilepszia, és fürdővíznek, vagy füstölésre alkalmazzák.

Ez a két növény – a macskagyökér és a veronika – hatalmas gyógyító erejét a csángók szerint mi sem mutatja jobban, mint hogy a rosszak, a boszorkányok úgy beszélnek róluk maguk között, hogy „*ha odaléanka s lödérclötte ne lett lenne, az egész vėlág a mienk lenne*”, vagyis a *rossz*, a *betegség* uralkodhatna ez egész világon.

Réti legyezőfű (*Filipendula ulmaria*)

Jelenlegi ismereteink szerint elsősorban a Tázló menti Pusztinában, Frumószában, továbbá Szalonckán és Kukujecen ismerik, továbbá az ugyancsak zömmel székelyes csángó népességű Magyarfaluból van a növény használatára vonatkozó adatunk, ami természetesen nem zárja ki a lehetőségét, hogy más helyen is tudomásuk legyen róla. Az említett településeken *drágagyökérnek*, *gyertyagyökerfünek* (Diószegi 1963: 45), valamint román neve után *ulmusornak*, *urmusornak* nevezik. Elsősorban *sárigságtól*, vagyis sárgaság nevű betegség ellen használták, de úgy tartották, hogy „*mindentől jó*”.

A Tázló mentén úgy tudják, hogy a havasokból hozzák, de Pusztinában a Pojana nevű határrészen is kapódik. „*Vót egy bábacska, hozta a havasokból a gyertyagyökerű füjet, s azt vettük. Vótak olyan bábacskák, eljöttek a tarisznyacskával s a kapun csak néztek bé. Kiléptünk, s akkor mondta milyen gyükere van, s akkor vettünk: egy szita lisztvel, egy darab szalonnával. A gyükereket magyar emberek hozták Kukujécből. Ők közel vótak a havashoz, s gyütöttek többet.*” (Nyisztor 1992: 7) A pusztinai Ruzska Katalin elmondása szerint „*hozogattak ide fentről, Frumósza felől, egy deákocska egy menyecskével. Egy ilyen kötéssel [maroknyi] tízezer lej [volt 2007. tavaszán]. Ők kapnak a havasokban, tudják hol es van. Eljő a templom elejibe, az emberek hírt kapnak, s megveszik. Ha nem kapsz hírt, egyhamar elfogy.*”

A csíksomlyói búcsúban (a Kis-Somlyó hegyén) a leggyakrabban gyűjtött növények között is ott van a *gyertyagyökerű fű*. A pusztinaiak elmondása szerint „*Kimentünk ottan,*

Krisztusnak a hágóján, aztán meg láttuk az izét, egyfajta izék vótak, gyükerek, úgy mondtuk, hogy gyertya gyükerek, sárigságtól valók, értettétek-e? S akkor itten belétördeltük abba az üvegbe, abba a szenteltvízbe, amelyeket hoztunk Somolyóról. Hoztuk azt a gyükeret, beletördeltük, s azt ittuk meg, úgy, hogy egy kicsit megéledett, na egy kicsit megsárgította a leveit, akkor vettünk egy pohárt, csináltunk viaszból pohárt, s meggyógyultunk münk es.” (Gazda E. – Benedek H. 1997: 271)

Régebben elsősorban a máj betegségeitől támadt sárigság – sárgaság – különféle változatait gyógyították vele. Diószegi Vilmos a XX. század derekán Baranya megyébe települt pusztinai csángóktól jegyezte fel a növény használatának hagyományos módját. Eszerint a „gyertyagyökerű fűből – arasz hosszú és sárga – szednek kilenc igét. Három szál egy ige. Literes üveg pálinkába teszik, ledugják, kilenc napig hagyják. A szilvapálinka sárga lesz tőle. Csináltak ilyen szép tiszta méhviaszból pohárt és abból kellett inni. Háromcor naponta, étel előtt. Félliter pálinkát megiszik, megjő a sárgaságtól.” (Diószegi 1963: 105) Az 1940-es években Egyházaskozárra települt magyarfalusiaktól Diószegi (1963. 105.) azt jegyezte volt fel, hogy „vót az a réz két gologányos^{viii}, azt a pohár fenekibe belé kellett ragasztani, s arról itták. 6-8 napig, naponta háromszor.”

Néhány emberöltővel ezelőtt, amikor még teljességében ismerték ennek a nagyerejű burjánnak a hatását, gondot fordítottak természetes erejének mágikus eszközökkel történő erősítésére is. Imádkoztak hozzá, ételt vittek neki, áldozatot mutattak be, valósággal emberszámba vették. Pusztinában 2007-ben még emlékeztek arra, hogy „Régen a bábák úgy ásták ki, hogy kenyert vittek, vagy málét, és sót, rátették a gyökerire, s imádkoztak. Elmondták a miatyánkot, az üdvözlégyet, egy töre. De azt nem ásták ki, hanem ástak mást.” Volt, aki úgy mondta el: „Az öregek, mikor mentek ki Pojánába, három urmusor bokornak a tövit megásták, s tettek sót rea. Elmondtak egy miatyánkot, egy Üdvözlégy Máriát, s takarták vissza esént. Azt a három bokrot nem ásták ki, tettek a tövire sót, mielőtt a többit ásták volna. S aztán ásták ki Szentgyörgy előtt az urmusort, tették pálinkába s itták meg.”

Mostanra azonban már megkopott a hagyományos tudás, s eluralkodott a 'mindenre jó' szemlélet. „Sárigságtól, kancsertől^{ix}, gyomrodtól, mindenre használ. Beléteszik borcsbá^x, vagy borba, vízbe es jó, ebbe a háromfélébe használják. Kinek milyen betegsége van, mert a sárigság nem egyféle.” Kontárként való használata még bajt is okozhat, ha valaki a „minden”-be a reumát, is beleérti s a szükségesnél hosszabban alkalmazza a „pakolást”. Pusztinán hallottam: „Ha reateszed a reumatisztól, mind sebet csinál. Az anyatársam megreszelte, reatette a nyaka csigájára, s elhatta ott estétől reggelig, S reggelre seb lett egészen. Nem úgy teszik! Leányom reatette – kaszáltunk Fábiánban. Megvágta késsel, mert nem volt mivel megreszeljük, s erőst fáj a vejem keze a kaszálástól. Megrakta s lefeküdt, el is aludt vele. Megálltam mellette egy ösverter^{xi}, s kész. Levettük, egy kicsi verességet csinált, de meghozta a kezét. Nem hójagoztatta ki.”

*

Ezeket a nagyerejű burjánokat még most, mágikus nimbuszuk halványodó folyamatában is övezi bizonyos tisztelet. Igaz, hogy ez sok esetben már darabokra tört, de ezek a darabok sokszor más és más növényre szállva, azok hírét és rangját emelik. Nem úgy gyűjtik, nem

úgy használják őket, mint sok más, úton-útfélen fellelhető, bármely kerítés tövében megkapható burját, hanem megadják a módját. S ha ma már nem is etetik őket, nem is imádkoznak hozzájuk, a közösségnek azon tudós hírből álló tagjai, akik ismerik a lelőhelyüket, akiken keresztül – közvetlenül vagy közvetve – biztosabban hozzájuk lehet jutni mintha vaktában keresgetnék, ma is osztoznak abban a megkülönböztetett, természetfölöttinek kijáró tiszteletben, ami – szinte még a közelmúltban is – méltán övezte ezeket a nagyerejű gyógyító növényeket.

Irodalom

- ANGHEL, E.: *Plante de leac întrebuintate în Moldova*. = *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei II.*, szerk: MUNTEANU, V. Iași, Editura Documentatis, 2002, 137 – 153.
- BALOGH Ö.: *Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról*. = *Erdélyi Tudományos Füzetek 136.*, szerk: SZABÓ T. A. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1942, 1--38.
- BENEDEK H. E.: *Adalékok egy moldvai csángó falu népi növényismeretéhez* = *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5.*, szerk. POZSONY F. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, (1997): 150–187.
- BOSNYÁK S.: *A moldvai magyarok hitvilága*. = *Folklór Archívum 12.*, szerk.: HOPPÁL M., Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1980.
- CSOMA G.: *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál*. Pomáz, Kráter, 2000.
- CSÚRY B.: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról*. *Erdélyi tudományos füzetek 27.*, szerk.: GYÖRGY L., Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1930.
- Dicționarul explicativ al Limbii române (DEX)*. București, Editura Academiei Române, 1988.
- DIÓSZEGI V.: *Hiedelem, gyógyítás, 1951*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár, EA 3649.
- DIÓSZEGI V.: *Hiedelemvilág és népies gyógyászat, 1953*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár, EA 4210.
- DIÓSZEGI V.: *Embergyógyítás a moldvai székelyeknél* = *Néprajzi Közlemények 5*, no 3-4., (1960): 35-124.
- GAZDA E. – BENEDEK H. E.: *Pusztinaiak csíksomlyói búcsújárása 1993-ban*. = *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5.*, szerk.: POZSONY F. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, (1997): 259–285.
- GAZDA J.: *Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete*. Bukarest, Kriterion, 1980.
- GUNDA B.: *A természetes növénytakaró és az ember. Agraria*. = *Az Egri Múzeum Évkönyve 24.*, Eger, (1988): 165--219.
- HALÁSZNÉ ZELNIK K.: *Adatok a moldvai magyarok gyógynövény használatához*. = *Gyógyszerészet 10.*, (1981): 361–367.

- HALÁSZNÉ ZELNIK K.: *Moldvai csángó növénynevek*, szerk.: HAJDÚ M. *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 36.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1987.
- IANCU L.: *Johófiú Jankó. Magyarfalusi csángó népmesék és más beszédek*, szerk.: BENEDEK K., Velence, Somhegyi Kft., 2002.
- KÓCZIÁN G. – SZABÓ I. – SZABÓ L. Gy.: *A Helleborus (hunyor) fajok =népgyógyászati felhasználására vonatkozó adatok* = Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 1-12., (1979): 125–154.
- KREBSZ J.: *A szűgomba nyomában = Moldvai Magyarság 8.*, Székelyföld Alapítvány, Csíkszereda (2003): 16-17.
- MELIUSZ JUHÁSZ P.: *Herbárium az fáknak, füveknek nevekről... 1578.*, szerk.: SZABÓ A., Bukarest, Kriterion, 1979.
- NYISZTOR T.: *Gyógynövény gyűjtés három moldvai faluban* (Kézirat, 1992)
- PÁLFALVI P.: *A pusztinai temető növényvilágáról = Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5.*, szerk.: POZSONY F., Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, (1997): 122–149.
- ZSIGMOND Gy.: *Szívgomba a magyar népi gyógyításban. Növények a folklórban – Plante în folclor.*, szerk.: ZSIGMOND Gy., Bukarest, 2005. 219-230.

ⁱ megfázás, influenza

ⁱⁱ huzat (curent, rom.)

ⁱⁱⁱ gyomorfekély

^{iv} A csángók nem használják a nyelvújítás korában keletkezett *állat* szavunkat, helyette a románból kölcsönzött latin 'animál'-t alkalmazzák.

^v helyrejön, meggyógyul

^{vi} csípő (şold, rom.)

^{vii} epilepszia

^{viii} gologan – tíz bani értékű régi rézpénz (magyarra *garasként* lehetne fordítani)

^{ix} *kancser* rákbetegség (rom. cancer)

^x *borcs* forrázott korpale, savanyító

^{xi} *sfert* negyed (rom.); itt: negyed óra